

RODINNÁ POLITIKA VE VZTAHU K EVROPSKÉ UNII

GABRIELA MUNKOVÁ

Rodinná politika tvoří velmi specifickou oblast sociální politiky států. Tato specifická spočívá v charakteru rodiny jako místa, kde se střetává ryze privátní sféra se sférou veřejnou a kde jakákoli změna v oblasti politické, ekonomické či sociální je v rámci rodiny „zpracována“ a nějakým způsobem interpretována v kontextu rodinných životních strategií. V tomto smyslu je možno říci, že téměř všechna opatření sociální politiky mají nějaký dopad na život jednotlivých členů rodin (opatření v rámci zdravotní, bytové politiky, politiky na trhu práce apod). Tento celkový kontext, jakési společenské klima pak je nutno brát v úvahu při interpretaci efektů jakýchkoli opatření zaměřených přímo na podporu rodin jako institucí. Proto je tak velmi obtížné porovnávat rodinné politiky států a říci, do jaké míry je situace v rodinách ovlivněna těmito opatřeními a do jaké míry se utváří pod vlivem mnoha dalších, často těžko identifikovatelných a empiricky měřitelných faktorů.

Otázky, týkající se míry efektivity rodinných politik, jsou nepochybně v současné době velmi aktuální. Jejich aktuálnost vyplývá z hodnocení demografických ukazatelů, které ve většině evropských zemí odrážejí podobné trendy : snižující se natalita, snižující se míra sňatečnosti, vysoká a stagnující rozvodovost, zvyšující se věk partnerů při uzavírání sňatků, rostoucí podíl nesezdaných soužití a neúplných rodin – to vše v situaci stárnutí populace.

Jak uvádí Rychtaříková (Rychtaříková, 1996) proběhly tyto změny postupně od 60. let tohoto století v západní a jižní Evropě, je možno je nazvat druhým demografickým přechodem a jeho příčinu spatřovat v rozšiřujícím se prostoru pro svobodnou volbu a individualizaci životního stylu jedinců. Také v České republice a ostatních bývalých socialistických státech dochází k podobným demografickým procesům – zejména po roce 1993 a rychlost jejich průběhu (zejména snižování natality) vede k úvahám o krizovém vývoji a potřebě státní intervence (Rychtaříková, 1996, 1997). Tato fakta vedou k celé řadě otázek. Může cílená rodinná politika změnit nebo kompenzovat tyto demografické trendy? Je koncepce současné české politiky ve vztahu k rodině v souladu s trendy Evropského spole-

čenství? Jaká jsou specifika české rodinné politiky v porovnání s dalšími evropskými státy? Pokus o odpověď na tyto otázky bude předmětem dalšího textu.

1. STRUČNÝ VÝVOJ RODINNÉ POLITIKY V EVROPĚ

Při vědomí výše zmíněných komplikací můžeme říci, že rodinnou politiku je možno vymezit jako opatření adresovaná na podporu rodin jako institucí zásadního významu pro společnost ve smyslu zachování její kontinuity. Tento význam rodiny je deklarován v ústavách jednotlivých států, ovšem míra možných intervencí do privátní rodinné sféry i způsob, jakým je intervenováno je v různých státech různý vlivem rozdílného historického vývoje. Snahy o nalezení společných a specifických rysů rodinných politik v různých zemích pak stojí v pozadí pokusů o možné způsoby definování různých typů rodinných politik.

Historicky první způsoby intervenování do rodinné sféry jsou spojeny se zohledňováním rodinného stavu a počtu dětí v rámci soustav nemocenského pojištění, s daňovými úlevami a se snahami o regulaci důsledků chudoby v rámci sociální péče. Další skutečností, která leží v pozadí zájmu o rodinu, jsou natalitní problémy, které v řadě zemí (Švédsko, Francie) stály u zrodu rodinné politiky a byly hybným momentem jejího formování již od 30. let tohoto století. V těchto letech také byly v řadě evropských zemí uzákoněny přídatky na děti jako prototyp opatření zohledňujícího význam péče o děti pro společnost (Belgie, Francie a Švédsko, Holandsko, ale i Itálie a Španělsko).

V tomto období jsme však také svědky první diskreditace státního zájmu o rodinu a jejího zneužití v rámci ideologie fašismu. Poučení z těchto skutečností se ještě dodnes projevuje v řadě států a ovlivnilo vývoj jejich rodinné politiky, který se projevuje obavou z intervencí do privátní sféry (Německo, Itálie, Španělsko).

I totalitní režimy socialistického typu mají se zneužíváním rodiny ve prospěch státní ideologie své specifické zkušenosti (Rumunsko) a vlečou dědictví této minulosti v různé podobě dodnes (bývalá NDR, Československo).

Po druhé světové válce se spolu s výstavbou sociálního státu zavádějí rodinné přídatky i v dalších evropských státech a stále větší pozornost je věnována mateřství a potřebě ocenit péči o malé děti. Tato potřeba se stává nálehavou zvláště v situaci rostoucí participace žen na trhu práce. Postupně se odbourává odvozování sociálního statusu žen od statusu muže – živitele a hlavního adresáta dávek sociálního zabezpečení, tedy představy, kterou nacházíme ještě v koncepci Beveridgeově z roku 1942. S postupnou akcentací sociálních práv občanů a postupující liberalizací i v oblasti zájmu o rodinu se postupně setkáváme po druhé světové válce zejména v těch státech, kde nedominuje vliv katolické církve a konzervativních politických postojů. V implementaci pokrokovější a rovnostářštější politiky ve vztahu k rodině byly vždy nejdále severské státy, zejména Švédsko, kde např. menší vliv patriarchálního pohledu na rodinu má hluboké historické kořeny. Latentním důsledkem

těchto snah je ale časnější a masivnější nástup fenoménu krize tradiční rodiny a výskyt neúplných rodin v čele se ženou a nesezdaných soužití.

Teprve konec 60. a začátek 70. let je obdobím rozkvetu rodinné politiky, projevující se rozšiřováním spektra dávek a prodlužováním sociálně garantovaného období péče o malé děti. Existuje jistě řada příčin tohoto jevu, v řadě zemí jimi byla snaha regulovat pokles porodnosti, potřeba umožnit péči o dítě zaměstnaným ženám, potřeba regulace chudoby v neúplných rodinách či snaha o prosazení větší rovnosti pohlaví v přístupu k výtobytkům sociálního státu. Posledně jmenované tendence jsou již od poloviny 60. let patrné ve Švédsku a jejich pozdějším legislativním výrazem je např. institut rodičovské dovolené. Přes snahy Rady Evropy a dalších orgánů Evropského společenství o formulaci mantinelů, v rámci kterých by se rodinná politika měla pohybovat, přistupuje k ní každá země svou specifickou cestou, a to nejen vně, ale i uvnitř tohoto společenství. Spíše se zdá, že přístupy k rodině, které se dlouhodobě formují ve specifických historických kontextech, je velmi obtížné měnit.

2. SOUČASNÉ PŘÍSTUPY K RODINNÉ POLITICE V EVROPĚ

Výrazem snah o postizení této variability přístupu k rodinné politice jsou mezinárodní srovnávací studie. V jedné z nejnovějších mezinárodních komparací rodinných politik její autoři (Hantrais-Letablier, 1995) charakterizují evropskou situaci v oblasti rodinných politik zhruba následujícím způsobem.

V posledních třiceti letech se rodina stále častěji vymyká „univerzálnímu modelu“, (tzn. dva rodiče, z nichž alespoň jeden je výdělečně činný, spojení závislými dětmi). Z těchto změn, jejichž důsledkem je růst neúplných rodin, nesezdaných soužití, multirodičovských rodin apod., je nutno vycházet a prosadit je jak do sociálně politických koncepcí, tak i do konstrukce statistických ukazatelů a do legislativy. Autoři konstatují, že na evropské úrovni neexistuje konsensus v přístupu k právům sociální ochrany pro jednotlivé typy rodin (např. nesezdané soužití je ve Francii daňově výhodné, v Německu je nejvýhodnější legitimní manželství).

Diference v přístupu k rodině v rámci Evropy nacházíme i v deklaracích v ústavách: v Británii nemá rodinná politika ústavní základ, naopak Francie je příkladem ústavní podpory rodině, Německo zase zaměřuje svou pozornost zejména na legitimně sezdané páry, Španělsko a Itálie je v podobné pozici jako Británie, deklarují snahu neintervenovat do soukromých rodinných záležitostí. Ve Španělsku a Itálii je zdrojem tohoto postoje reakce na dřívější autoritativní režimy.

Výrazem rozdílnosti v přístupu k rodinným politikám je například známé členění na země s explicitní (Francie, Německo, Lucembursko, bývalé Československo), implicitní (Belgie, Řecko, Irsko, Itálie) a neutrální (Anglie, Holandsko, Dánsko) rodinnou politikou, kde důležitým ukazatelem je míra její institucionální viditelnosti či samostatné svébytné existence v systému sociálního zabezpečení (Dienel in Hantrais-Letablier, 1995).

I takovéto členění však přináší problémy při přidělování jednotlivých „nálepek“ příslušným zemím a příliš nevyovídá o kvalitě či efektivitě rodinné politiky. Míra institucionalizace jako kritérium efektivitě může být zpochybněna na příkladu Itálie, kde v roce 1994 bylo ustaveno Ministerstvo pro rodinu, ovšem bez faktických možností realizace jakýchkoli akcí (Valiente, in Hantrais-Letablier, 1995).

Belgie a Dánsko jsou zase známy jako příklady zemí, kde rodinná politika je považována za velice efektivní, aniž by byla výrazně institucionalizovaná. Jean-Claude Barbier (in Hantrais-Letablier, 1995) spíše doporučuje zaměřit se na efekty sociálně politických opatření, případně jejich vliv na rodinu. I to je však úkol velmi obtížný zvláště v situaci, kdy i stejná politická opatření mohou vyvolat zcela rozdílné efekty v různých zemích. Domnívá se, že i implicitně laděná rodinná politika má své explicitní cíle. Mnoho veřejných politik zase nesporně implicitně dopadá na rodinu. Doporučuje tedy spíše rozlišovat politiky s rodinnou dimenzí nebo bez této dimenze (např. příspěvek v nezaměstnanosti může být dávkou s rodinným efektem). Zde je třeba podle názoru autora rozlišovat mezi rodinnou politikou a politikou populační (demografickou). Rodinnou politikou jsou míněny snahy korigovat difference v životních standardech mezi domácnostmi, které jsou dány přítomností závislých členů, zvláště dětí. To se děje prostřednictvím redistribuce zdrojů. Populační (demografická) politika chce ovlivňovat formu a velikost rodiny. I tento termín však může být užit pro celou škálu opatření od eugenických či rasistických snah až po opatření, kde jednoznačná propopulační dimenze není zjevná. Někteří demografové dokonce tvrdí, že demografické cíle nemohou být redukovány pouze na jejich pronatalitní dimenzi, ale cílem je dosažení stabilního populačního vývoje, nebo ovlivnění míry růstu populace. V každém případě Barbier (1995) doporučuje při úvahách o rodinné politice nechat populační politiku stranou. Zároveň se snaží o novou konstrukci obsahu termínu rodinné politiky jako politiky s rodinnou dimenzí nebo vlivem na rodinu. Při srovnávání je pak třeba vycházet z rozboru čtyř oblastí:

1. proces koncepce a formulace specifických programů se zaměřením na rodinu (představy, normativní orientace, předpokládané výstupy, definice cílové populace rodin),
2. hmotné a institucionální zajištění (rozpočet, programy, administrativní, institucionální zajištění),
3. důležitost role sociálních aktérů (mimo státní kontrolu) při implementaci politiky do společnosti (do skupin a institucí),
4. o existenci rodinné politiky vypovídá společenské uznání státních intervencí do rodiny a jejich legitimizace.

Míru finančních transferů směrem k rodinám doporučuje srovnávat jejich skupením do šesti širokých kategorií:

- finanční sociální dávky pro rodiny (např. přídavky na děti),
- finanční sociální dávky ne specificky zaměřené na rodiny (sociální pomoc-podpory příjmů),
- daňové úlevy,
- transfery ve formě služeb (jesle, školky),
- další dávky směřované na jednotlivé členy rodin (dávky ze zdravotního pojištění),
- různé redukce na zkonsumované služby (veřejná doprava).

Tento široký pohled na rodinnou politiku autorovi umožňuje konstatovat, že ze všech dvanácti členských států Evropského společenství má rodinnou politiku ve výše koncipovaném slova smyslu pouze Lucembursko, Belgie, Francie a Německo. To ovšem neznamená, že by byla založena na identických normách a hodnotách. V tomto ohledu spatřuje největší rozdíly mezi Německem a ostatními státy. V Německu je třeba rodinnou politiku vnímat v relaci s historickou zkušeností nacistu a odmítnutím jeho propopulační politiky. Francie je chápána jako země, jejíž rodinná politika obsahuje všechny výše zmíněné dimenze, někdy bývá označena termínem „globální“ rodinná politika. Belgie může být charakterizována podobně jako Francie, navíc je zde přítomen rys dělby odpovědností mezi centrální státní úrovní a dalšími administrativními oblastmi. Lucembursko má svou specifickou rodinnou politiku včleněnou do sociální politiky jako celku.

Ostatní země Barbier člení do skupiny zemí se sociální politikou s rodinnou dimenzí. Míra sociální redistribuce a sociální pomoci má pomoci rodičům umožnit sladění povinností v práci a rodině. Je obvykle spojena s odmítnutím pronatalitních cílů (Británie, Dánsko, Holandsko). Ovšem, jak píše Barbier, tato „rodinná dimenze“ je přítomna v rámci sociální politiky a často tvoří jeden z principů redistribuce sociálních příjmů. Tyto principy bývají často vtěleny do soustav podpory příjmů (Británie).

Zajímavá pro naši českou zkušenost je Barbierova analýza cílů politik s rodinnou dimenzí. Podle něho mohou být v zásadě dva: buď může být cílem redistribuce příjmů nebo snaha ovlivnit chování vytvářením podmínek (ne nutně pouze v materiálním slova smyslu). Vertikální a horizontální redistribuci příjmů, jejíž principy jsou více nebo méně explicitně formulovány, nalezneme ve všech členských státech Evropského společenství. Z dostupných srovnávacích studií však v současné době nelze podle Barbiera určit priority cílů, které jsou skryté za konstrukcemi univerzálních dávek (které jsou většinou poskytovány na principu horizontální redistribuce) a dávek testovaných. Vývoj však se ubírá směrem k upřednostňování dávek testovaných. Je-li cílem politik s rodinnou dimenzí docílit změny chování, pak tvrdí, že tyto cíle nalézáme spíše v zemích s tradicí rodinné politiky (Francie). Příkladem může být utváření podmínek pro rozhodování o narození dítěte. Podle Barbiera však neexistují studie, které by dokázaly změřit efekty těchto politik. Je totiž značně obtížné zahrnout všechny finanční dávky a transfery a navíc ještě další

faktory, které spoluvytváří kontext, ve kterém se páry rozhodují o dítěti. Příkladem nástroje, kterým je možno stimulovat k určitému typu rodinných forem, je daňová politika (např. výhody pro neúplné rodiny ve Francii, snaha omezit počet neúplných rodin v Anglii apod). Otázka přístupu k neúplným rodinám je jedním z příkladů, na kterém Barbier dokumentuje variabilitu přístupu v jednotlivých členských státech Evropského společenství. A to i přesto, že dokumenty Evropské komise jasně vymezují priority, které by měly být sledovány: rovné podmínky pro obě pohlaví, umožnění sladit práci a život v rodině.

Jeden z autorů výše zmíněné srovnávací studie (Hantrais-Letablier, 1995) Barbier uzavírá, že je velmi obtížné hovořit o nějakých „modelech“ rodinné politiky v Evropě. Aplikací výše uvedených čtyř kritérií rozlišuje země, které mají rodinnou politiku a měly ji i v minulosti – Belgie, Německo, Lucembursko a Francie, která je založena na kombinaci obou forem přerozdělování a s výjimkou Německa také na vytváření podmínek pro usnadnění ženám participovat na trhu práce. Demografický podtext nachází pouze v minimu států (Francie, Lucembursko). I v rámci těchto zemí však existují značné diference ve vlivu těchto politik na životy rodin.

I mezi ostatními zeměmi, které nemají rodinnou politiku, existují velké diference. Jako specifický případ je uváděno Dánsko, kde je důraz položen na politiku ve vztahu k dětem a sladění rodinného života a práce. Ve většině těchto států převažuje vertikální redistribuce příjmů (např. Británie se svým silným zaměřením na regulaci chudoby). Rodinné politiky v evropských zemích tak autor vidí jako rozložené na jakémsi pomyslném spektru, kde na jednom konci leží země s nejpozitivnějším přístupem k rodině: Francie, Německo, Belgie, Dánsko a Lucembursko, a na druhé straně spektra leží Británie a Irsko, které vytváří zcela jiné modely rodinné politiky. Otázku, zda Španělsko, Portugalsko a Itálie nevytvářejí jakýsi „jižní model“ rodinné politiky, ponechává autor prozatím nezodpovězenou. Evropa je tedy v oblasti rodinné politiky v současnosti poznamenána nedostatečnou konvergencí v oblasti rodinných politik. Spontánní změnu tohoto přístupu vidí autoři v blízké době jako velmi nepravděpodobnou.

3. PRIORITY V OBLASTI RODINNÝCH POLITIK V DOKUMENTECH RADY EVROPY

V roce 1996 vydává Rada Evropy texty přijaté jejím parlamentním shromážděním a komisí ministrů, které se týkají sociální ochrany a rodinných politik (Document: CDPS CP)96(3). Poslední přijaté doporučení komise ministrů Rady Evropy číslo R(94)14 je nazváno „O koherentních a integrovaných rodinných politikách“.

Je zde konstatována potřeba větší jednoty mezi členskými zeměmi. Potřeba vytváření „koherentních a integrovaných“ rodinných politik je dána především demografickými změnami v rodinných strukturách. Je zjevné, že zejména kombinace

procesu stárnutí populace s relativně nízkou porodností ve většině evropských států jsou ty nejvážnější důvody zájmu o rodinu. Termín integrované rodinné politiky je zvolen proto, že má zjevně vyjádřit význam a potřebu lepší koordinace všech oblastí sociální politiky, ať už jsou zaměřeny na mladé lidi, staré lidi, zdravotně postižené, politiky v oblasti bydlení, migrace, zaměstnanosti, vzdělání, atd. Rodinná politika pak vystupuje jako integrovaná součást těchto snah. Měla by být realizována prostřednictvím vyvážených právních, ekonomických a sociálních opatření. Základním cílem by mělo být pomoci rodině naplňovat její funkce (podporovat její zodpovědnost) a žít důstojným životem (podporovat její nezávislost).

Je vyzvednuta nezastupitelná role rodin v podpoře solidarity mezi generacemi a nejslabšími členy společnosti (staří lidé, děti). Musí být místem přístupu k právům i rovnosti ve sdílení vzájemné zodpovědnosti. Rodinná politika by měla umožňovat lepší sladění práce a rodinného života, podporovat pluralitu vznikajících rodinných struktur a přihlížet k jejich specifickým potřebám vzhledem k různým fázím životního cyklu.

Zvláštní pozornost je věnována dětem a jejich právní ochraně, v jejímž zájmu je možná intervence do soukromé rodinné sféry. Jsou zde zmíněny i priority v péči o staré lidi. Úkolem státu pak je uznání nákladů spojených s výchovou dětí a ochrana rodin v době ekonomických problémů. Především tím, že bude zavádět preventivní opatření i záchranou síť k minimalizaci chudoby v rodinách a přiměřené sociální služby.

Aspekt rodinné politiky by měl procházet celým spektrem přijímaných opatření v politice státu a tato opatření by měla být posuzována z hlediska jejich dopadu na rodinu či její jednotlivé členy. Tato zodpovědnost ale pochopitelně nepřísluší pouze státu, ale všem veřejným institucím a důraz by měl být kladen i na podmínky k formování občanských a zájmových sdružení operujících v této oblasti.

4. VNÍMÁNÍ ROLE STÁTU V RODINNÉ POLITICE V MEZINÁRODNÍM SOCIOLOGICKÉM VÝZKUMU

Cílem předešlého textu bylo ukázat rozdílný vývoj a formování rodinných politik v rámci Evropy, ale také poukázat na problémy, které jsou spojeny se snahami o komparaci jednotlivých rodinných politik. Jedním z důvodů je v současné době spíše zanedbatelná role rodinné politiky na úrovni Evropského společenství (Hantrais-Letablier, 1994, Moyzesová, 1992). Vzniklá meziparlamentní skupina „European observatory on National Family Policies“ prozatím nebyla schopna koordinovat snahy jednotlivých států ani nalézt nástroje k prosazování konzistentních rodinných politik tak, jak jsou deklarovány v dokumentech Rady Evropy. Velká variabilita rodinných politik v rámci Evropy a rozdílné představy o jejich prioritách v rámci jednotlivých států ukazují, že změna tohoto stavu bude velmi dlouhodobým procesem. Naopak existence rozdílů vypovídá o rozdílech v tradicích a kultuře jednotlivých zemí a násilná snaha o jejich eliminaci by mohla mít kontraproduktivní následky.

Také situace v České republice (ale i v ostatních bývalých socialistických státech) v oblasti rodinné politiky je značně poznamenána minulým vývojem a jeho prioritami. Česká republika byla do roku 1989 v odborných publikacích uváděna (spolu s bývalou NDR) jako příklad země s explicitní rodinnou politikou s propopulační dimenzí a monopolní rolí státu. Rodinná politika jako celek byla tak silně paternalizovaná, jak silně paternalistický byl celý stát. Způsob života rodin tedy nebyl otázkou svobodné volby, ale daleko více důsledkem rozhodování strany a státu. Bezkonkurenčně vysoká zaměstnanost žen se stala ekonomickou nezbytností a jejím důsledkem kolektivní institucionální výchova dětí. V této situaci je jen přirozené, že přerušení ekonomické aktivity ženy spojené s narozením dítěte je vnímáno jako situace, jejíž důsledky musí nést stát. Toto silné vnímání role státu i v současnosti odlišuje bývalé socialistické státy od ostatních evropských zemí. Tuto tezi můžeme dokumentovat na základě výsledků mezinárodního sociologického výzkumu z roku 1994, jehož garantem byl Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Šetření proběhlo v rámci dlouhodobého výzkumného projektu ISSP (International Social Survey Programme). V roce 1994 byla tématem výzkumu rodina, její vnitřní uspořádání, sociální vztahy uvnitř rodiny, postavení muže a ženy, atd. (K metodice výzkumu a způsobu výběru viz podrobněji pozn. 1)

Respondentům byly položeny i některé otázky, vztahující se k našemu tématu. Na pětistupňové škále vyjadřovali svou míru souhlasu (silně souhlasím, souhlasím, ani souhlasím, ani nesouhlasím, nesouhlasím a silně nesouhlasím) s výrokem, zda zaměstnané ženy mají pobírat placenou mateřskou dovolenou a zda zaměstnaní rodiče mají pobírat finanční sociální dávky. Jednotlivé hodnoty váženého aritmetického průměru reprezentují situaci v jednotlivých zemích (čím nižší hodnota, tím vyjadřuje větší míru souhlasu).

Data za Německo jsou roztríděna zvlášť za východní země (bývalou NDR) a západní země (bývalou Německou spolkovou republiku).

Tab. č. 1 Průměrná míra souhlasu s placenou mateřskou dovolenou pro zaměstnané ženy

Bulharsko	1,018
Česká republika	1,119
Maďarsko	1,14
Německo – vých. země	1,306
Slovensko	1,327
Německo – záp. země	1,592
Švédsko	1,614
Polsko	1,656
Rakousko	1,66
Španělsko	1,676

Itálie	1,677
Norsko	1,701
Irsko	1,71
Británie	1,91
Holandsko	2,325

Pramen: ISSP 1994, Rodina

I když si uvědomíme všechny obtíže spojené s interpretací mezinárodních dat tohoto charakteru (tzn. různé vnímání obsahu pojmů „mateřská dovolená“ a „finanční sociální dávky“ i různých sociálních kontextů, v rámci kterých respondenti odpovídají), lze pravděpodobně říci, že základní diference v odpovědích probíhá mezi bývalými socialistickými státy (s výjimkou Polska) a ostatními evropskými státy. Silná míra souhlasu v České republice, Bulharsku, Maďarsku a bývalém východním Německu dokumentuje velký význam těchto institutů ve vědomí populace a je odrazem přetrvávajícího projevu vnímání státního monopolu v této oblasti. Je zřejmě důsledkem odbourání různých aktivit vznikajících na bázi občanské společnosti, ale i na tržních principech. Tato silná očekávání ve vztahu ke státu jsou důsledkem čtyřiceti let totality a i dnes jsou ve vědomí populace posilována ekonomickou situací, vysokou zaměstnaností žen, ale i nedostatkem politické vůle k tvorbě sociálně politických koncepcí zohledňujících tyto otázky.

Tab. č. 2 Průměrná míra souhlasu s finančními sociálními dávkami pro zaměstnané rodiče

Česká republika	1,294
Bulharsko	1,521
Maďarsko	1,616
Německo – vých. země	1,847
Slovinsko	2,067
Norsko	2,327
Německo – záp. země	2,568
Španělsko	2,645
Švédsko	2,67
Polsko	2,70
Irsko	2,782
Rakousko	2,84
Británie	2,865
Itálie	3,315
Holandsko	3,577

Pramen: ISSP 1994, Rodina

5. ZÁVĚR

Současné práce analyzující chování rodin v období po roce 1989 (Rychtaříková, 1996, 1997, Rabušic, 1996, 1997, Kuchařová – Petrová, 1997) vyjadřují shodu v charakteru těchto změn (snižující se sňatečnost a porodnost, vysoká rozvodovost, růst alternativních forem soužití) a shodně se také vyjadřují o možné identifikaci dvou modelů reprodukčního chování české populace. V názorech na příčiny těchto změn v demografickém chování a v jejich hodnocení však jsou patrné poměrně značné diference. Zatímco Rabušic tyto změny hodnotí jako výsledek vlivu procesu modernizace, který vyvolává změny v rodinných strukturách a přibližuje nás moderním evropským společnostem, Kuchařová a Petrová jsou poněkud opatrnější a tvrdí, že existující sociologická data doposud neumožňují takto jednoznačnou interpretaci. Shodně však odmítají hodnocení situace jako kritické a zavrhnoují smysluplnost regulace demografického chování sociálně politickými nástroji. Rychtaříková a Kučera (Kučera, 1997) pak reprezentují názory části demografické obce, která hodnotí současnou demografickou situaci jako spíše krizovou reakci populace na současnou ekonomickou situaci, jako zklamání z nenaplněných očekávání. Kučera v závěru vyjadřuje potřebu aktivní populační politiky, ale ani mezi demografy neexistuje jednoznačně sdílená víra ve změnu této situace prostřednictvím klasických nástrojů populační politiky (Pavlík, 1997).

Jak tedy dále postupovat v oblasti rodinné politiky?

Podle mého názoru data z výše uvedeného výzkumu o rodině dokumentují, že role státu je ve vědomí české populace v oblasti rodinné politiky vnímána tak silně, že již nelze jeho vliv v této oblasti zvyšovat. Byla by to cesta, která by nás ještě více vzdalovala od ostatních evropských zemí a to v situaci, kdy se jim máme přibližovat. V našich podmínkách je naopak třeba posílit diverzifikaci subjektů, starajících se o rodinu. Role státu v tomto smyslu by se tak měla posílit ve zlepšování legislativních podmínek pro fungování těchto subjektů a ve zvýšení kontroly účelného využití přidělených finančních prostředků. Naší inspirací by mohla být např. situace v Holandsku.

Silící potřeba koordinace jednotlivých opatření v oblasti sociální politiky a vyhodnocení jejich efektů na životní podmínky rodin je patrna ve zřízení Republikového výboru pro otázky dětí, mládeže a rodiny, který by měl začít fungovat od ledna 2000. Ten by měl spolupracovat se všemi resorty, které mají co do činění s problematikou rodiny, zejména však s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR. Tato situace je důsledkem neexistence koncepce rodinné politiky po roce 1989.

Po roce 1989 se zájem zákonodárců zaměřoval na nezbytné transformační kroky sociální politiky jako celku. Oblast dávek pro rodiny s dětmi přišla na řadu v polovině 90. let a byla transformována do systému státní sociální podpory a rozdělena na dávky plošné a testované a navázána na vyšší životního minima indexovaného

vládou na základě růstu životních nákladů. Pro rodiny, jejichž příjmy nedosahují životního minima, existují kromě státní sociální podpory dávky a služby sociální péče. Další oblastí péče o rodinu je institut placené mateřské dovolené, odvozené z nemocenského pojištění, a po jejím vyčerpání pak rodičovský příspěvek pro toho z rodičů, který se celodenně stará o dítě. Délka placené mateřské dovolené je u nás jedna z nejdelsích na světě. Zbývá ještě její transformace do rodičovské dovolené, která ještě nebyla realizována podobně jako např. v Británii. Existuje rovněž placené volno v případě nemoci dítěte. V systému státní sociální podpory se rovněž přihlíží ke zdravotnímu stavu dítěte zvýhodněním při zdravotním postižení.

Uvedená oblast finanční pomoci rodinám s dětmi zhruba odpovídá přístupům v ostatních evropských státech (Průša, 1995, Kuchařová -Tuček, 1999). Je však kritizována konstrukce dávek (Rabušic, Sirovátka, 1998, Kuchařová-Tuček, 1999), která se snaží o prevenci propadu nízkopříjmových rodin do pásma chudoby a má tudíž demotivační účinky pro část ekonomicky aktivní populace a zejména pro střední třídy (Dlouhý, 1997).

Kuchařová a Tuček rovněž připomínají neexistenci přímých dávek pro neúplné rodiny, která je běžná v řadě vyspělých států (Dánsko, Německo, Francie, Řecko, Británie, Irsko – srv. Social protection..., str. 252). V našich podmínkách jsou jejich nároky zohledněny díky konstrukci dávek státní sociální podpory, v rámci nemocenského a v rámci systému sociální pomoci v případě, že otec dítěte neplatí výživné.

V širším pohledu je možno při hodnocení rodinné politiky vzít v úvahu i další legislativní změny provedené v době zcela nedávné (novelizace zákona o rodině, oblast pracovně právní legislativy, zejména novelizace zákona o zaměstnanosti či v současné době schválený zákon o sociálně – právní ochraně dětí, kterým se naplňují dosud nezohledněné oblasti Úmluvy o právech dítěte).

Jedním z hlavních témat v rámci dalšího rozvoje rodinné politiky bude nepochybně jedna z priorit Evropského společenství, kterou je sladování podmínek mezi prací a životem v rodině na principu rovného přístupu obou pohlaví. V naší situaci by se jednalo zejména o strukturu a organizaci pracovních míst tak, aby více vycházely vstříc potřebám zaměstnanců s dětmi. Zatím je přístup zaměstnavatelů ve vztahu k matkám s dětmi spíše diskriminující. V situaci úbytku práce jako takové se často v poslední době mezi odborníky na rodinu hovoří o postavení péče o děti a seniory v rodině na roveň placenému zaměstnání. Tyto myšlenky se objevovaly např. na mezinárodní konferenci „Končí éra rodiny, nebo je rodina budoucností společnosti?“, která se konala v listopadu 1999 pod záštitou Výboru pro zdravotnictví a sociální politiku Senátu Parlamentu ČR. Další konkrétní návrhy pro oblast rodinné politiky by se mohly týkat v našich podmínkách zvýšení legislativního zájmu o více odpovídající zachycení variability rodinných forem, zejména nesezdaných soužití (srv. Kuchařová, Tuček, 1999, str. 21), případně úvah o větším zapojení otců do péče o dítě, či možnosti částečné rodičovské dovolené, apod.

Závěrem nezbyvá než doufat, že nově probuzený zájem o rodinu a rodinnou politiku (či o prorodinné efekty přijímaných opatření v rámci sociální politiky) deklarovaný zřízením Republikového výboru pro otázky dětí, mládeže a rodiny přispěje k větší koncepčnosti práce v této oblasti.

LITERATURA

Barbier J. D., 1995, Public policies with a family dimension in the European Union: an analytical framework for comparison and evaluation, in: Hantrais-Latablier: The family in social policy and family policy, Cross-National Research Papers, str. 10 an.

Dienel Ch., 1995, The institutionalisation and effectiveness of family policy in Europe, in: Hantrais-Latablier, str. 33 an.

Del Re A., 1995, Social nad family policies in Italy: Comparisons with France, in: Hantrais-Latablier, str. 68 an.

Dlouhý J., 1997, Vzájemné vazby systému daní a dávek v České republice, Praha, Socioklub.

Fialová, L. – Tuček, M., 1997, Názory na ideální počet dětí ve vybraných evropských zemích, Demografie 1/1997, str. 1 an.

Končí era rodiny, nebo je rodina budoucností společnosti?, Praxe a perspektivy rodinné politiky, Sborník z Česko-německo-rakouské konference, Praha, 16.-17. 11. 1999

Kučera, M., 1997, K interpretaci charakteristiky demografických procesů v České republice, Demografie č. 4, str. 269 an.

Kuchařová, V. – Petrová, I., 1997, K sociálním souvislostem změn v demografickém chování mladé generace, Demografie č. 3, str. 179.

Kuchařová, V. – Tuček, M., 1999, Sociálně ekonomické souvislosti rodinného chování mladé generace v České republice, Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.

Moyzesová, D., 1992, Mezinárodní porovnání rodinných politik, 1. etapa, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha.

Pavlík, Z., 1997, V porodnosti jsme na jednom z posledních míst v Evropě, Demografie č. 3.

Pruša, L., 1995, Základní přístupy ke koncepci systémů rodinné politiky, Sociální politika č. 3.

Rabušic, L., 1996, O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice, Demografie č. 3, str. 173 an.

Rabušic, L., 1997, Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii), Demografie č. 2, str. 114 an.

Rabušic, L. – van Oorschot, W. – Sirovátka, T., 1998, Legitimita české sociální politiky, Fakulta soc. studií MU, Brno.

Rychtaříková J., 1996, Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace, Demografie č. 2, str. 77.

Social Protection, Family policies, Texts adopted by the Parliamentary Assembly and the Committee of Ministers of the Council of Europe, Document: CDPS CP (96) 3.
Social Protection in the Member States of the EU, 1994, MISSOC.

Poznámka 1:

Sociologický výzkum se konal ve 21 zemích (14 v Evropě, 3 v Asii, 2 v Oceánii a 2 v Severní Americe). Celkem bylo dotázáno 22 669 Evropanů, z nich 1023 v České republice. Šetření v jednotlivých zemích jsou vzájemně srovnatelná, protože se provádějí stejnou metodikou a na reprezentativním vzorku populace, získané náhodným výběrem.

FAMILY POLICY IN RELATION TO THE EUROPEAN UNION

Summary

The article deals with the comparison of a wide range of family policy in different European countries from the point of view of their development and current status. It illustrates how difficult it is to set up criteria for such comparison, and refers to some attempts to develop „models“ of family policy in Europe, using the example of Jean-Claude Barbier's concept. Barbiers sees various family policies in Europe as parts of a spectrum ranging from countries implementing the most positive approach towards the family policy (Germany, France, Belgium, Denmark, Luxembourg) to those on the other edge - Britain and Ireland. Spain, Portugal and Italy have developed specific „southern“ models of family policy.

The author notes that recently there has been insufficient convergence in the field of family policy in Europe, and, although many recommendations have been produced by the Council of Europe, no substantial change in this approach can be expected in the nearest future.

European situation is compared with the development and recent achievements in family policy in the Czech Republic. Based on international sociological research data, an attempt has been made to interpret the resources of contrasting apprehension of the role of State in family policy between the member states of the EU on the one side and former socialist countries on the other.